

TILSHUNOSLIKDA LAKUNA VA REALIYALAR

Mamayuspova Madina Muxtorovna

Termiz davlat pedagogika instituti, Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili)

yo'nalishi 1-bosqich talabasi

*Ilmiy rahbar: Samadova Visola Baxtiyor qizi, Termiz davlat pedagogika
instituti, Amaliy ingliz tili kafedrasi katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada lakuna va realiyalar tushunchasining lingvistik mohiyati qiyosiy-tipologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot maqsadi til va madaniyat asimmetriyasini aniqlashdir. Metodologik asos sifatida qiyosiy-tavsifiy tahlil qo'llanilgan. Natijada lakuna va realialarning farqli jihatlari va ularni tarjimada bartaraf etish usullari asoslab berildi.

Kalit so'zlar: lakuna, realiya, tilshunoslik, tarjima, madaniyat, leksik bo'shliq.

Abstract: This article analyzes the linguistic nature of the concepts of lacuna and realia from a comparative-typological perspective. The aim of the study is to identify the asymmetry between language and culture. A comparative-descriptive analysis was used as the methodological basis. As a result, the differing aspects of lacunae and realia and the methods of overcoming them in translation are substantiated.

Keywords: lacuna, realia, linguistics, translation, culture, lexical gap

Kirish:

Hozirgi globallashuv davrida tillararo muloqot va madaniyatlararo aloqalar misli ko'rilmagan darajada jadallashdi. Bu jarayonda har bir tilning o'ziga xos milliy madaniy xususiyatlari, ularning lug'aviy va tushunchaviy boyligi diqqat markazida turibdi. Xususan, tilshunoslikda «lakuna» va «realiya» tushunchalari til va madaniyat o'rtasidagi nomutanosibliklarni, ya'ni asimmetriyani o'rganishda muhim hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, tarjima amaliyotida va til o'qitish metodikasida lakunalar va realiyalarni farqlash hamda ularni to'g'ri izohlash katta ahamiyat kasb etadi. Ko'pincha bu ikki tushuncha bir-biri bilan adashtiriladi, natijada tarjima jarayonida semantik xatoliklar yuzaga keladi.

Ushbu ishning maqsadi lakuna va realiyalarning nazariy asoslarini ajratib ko'rsatish, ularning o'ziga xos xususiyatlarini yoritish va tarjimada ularni bartaraf etish yo'llarini tahlil qilishdir. Ushbu ishda lakuna va realiyalarning nazariy-metodologik asoslari, ularning kross-lingvistik tahlili hamda kognitiv tilshunoslikdagi o'rni atroflicha yoritiladi. Mavzu dolzarbligi shundaki, globallashuv jarayonida madaniyatlararo muloqot shaffofligi aynan ushbu lingvistik bo'shliqlarni to'g'ri idrok etish va ularni muvaffaqiyatli adaptatsiya qilishga bog'liq.

Ish davomida lakunaning leksik, grammatik va stilistik ko'rinishlari misollar orqali tahlil qilinib, ularning realiyalardan farqli jihatlari ilmiy asoslanadi. Bu tadqiqot nafaqat nazariy tilshunoslik rivojiga, balki tarjima nazariyasi va amaliyoti uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Globallashuv jarayonida tillararo konvergentsiya kuchayib borayotgan bo'lsa da, har bir milliy til o'zining noyob lisoniy manzarasi va kognitiv kodlash tizimini saqlab qoladi. Tilshunoslikning bugungi kunidagi asosiy vazifalardan biri aynan mana shu tildan tilga o'tishda yuzaga keladigan «axborot yo'qotishlari»ni tadqiq qilish va ularning tabiati, klassifikatsiyasi hamda bartaraf etish strategiyalarini ishlab chiqishdan iboratdir.

Lakuna va realiyalar shunchaki lug'aviy birliklar emas, balki muayyan xalqning dunyoqarashi, tarixiy tajribasi va madaniy qadriyatlari o'rtasidagi munosabatlarning indikatorlaridir. Ushbu maqola lakunalar va realiyalarni qiyosiy tilshunoslik hamda tarjima nazariyasi nuqtayi nazaridan tizimli tahlil qilishni maqsad qiladi.

Mavjud tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, har bir til o'zining kognitiv xaritasiga ega bo'lib, bu xarita boshqa til vakillari uchun har doim ham tushunarli bo'lmashligi mumkin. Til va madaniyat o'rtasidagi asimmetriya nafaqat lug'aviy tarkibda, balki grammatik kategoriyalar va kommunikativ me'yorlarda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Globallashuv jarayonlari ushbu farqlarni yo'qotishga intilsa-da, tilshunoslikdagi lakunalar milliy o'ziga xoslikning saqllovchisi sifatida qolmoqda. Ushbu maqola lakunologiyaning zamonaviy bosqichidagi muammoli jihatlarni tizimlashtirishga qaratilgan bo'lib, u amaliy tarjimonlik va qiyosiy tilshunoslik sohasidagi mutaxassislar uchun metodologik yordamchi vazifasini o'taydi.

Asosiy qism:

Adabiyotlar tahlili

Lakunologiya fani nisbatan yangi yo'nalish bo'lib, unga XX asrning ikkinchi yarmida asos solingan. Kanadalik tarjimonlar J.P. Vinay va J. Darbelnet o'zlarining klassik ishlarida tillararo nomutanosibliklarni tahlil qilishda lakuna tushunchasini ilmiy muomalaga kiritganlar [1]. Shuningdek, rossiyalik olimlar Yu. Sorokin va G. Bykova lakunalar nazariyasini kognitiv tilshunoslik doirasida rivojlantirganlar [2], [3]. Nuriddinova esa lakunarlik hodisasini nafaqat leksik, balki grammatik va madaniy darajalarda ham kuzatish mumkinligini qayd etadi. Gulhayo kognitiv jihatdan til tizimidagi tushunchaviy segmentatsiyaning o'rni haqida qiziqarli fikrlarni ilgari surgan. Shunday bo'lsa-da, mavjud adabiyotlarda lakuna va realiyalarni farqlashdagi nazariy chalkashliklar hali ham kuzatilmoqda.

Lakunalar nazariyasining shakllanishida XX asr fransuz tilshunosligi, xususan, J.P. Vinay va J. Darbelnetning tadqiqotlari fundamentallik kasb etadi. Ular tarjima jarayonida yuzaga keladigan leksik va stilistik tafovutlarni o'rganar ekanlar, «lacuna» (bo'shliq) tushunchasini til tizimidagi xatolar emas, balki tilning boyligi sifatida talqin qilishgan. Rossiya tilshunoslik maktabida esa Yu.

Sorokin va G. Bykova lakunologiyani kognitiv yondashuv bilan boyitdilar. Ular lakunalarni faqat soʻz darajasida emas, balki madaniy-kognitiv kodlar, xulq-atvor stereotiplari va mentalitetdagi farqlar oʻlaroq koʻrib chiqdilar. Bu yondashuv lakunalar nazariyasini oddiy lugʻaviy muammolardan psixolingvistik tadqiqotlar darajasiga koʻtaradi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda lakuna va realiyalar tasnifi tobora murakkablashib bormoqda, bu esa fanning nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatini ham oshirmoqda. Soʻnggi yillardagi ishlar, xususan Usarov va boshqalarning 2026 yilgi tadqiqotlari realiyalar va lakunalarni ajratishda madaniy-tarixiy kontekstning birlamchi rolini qayd etadi [9]. Olimlar realiyani semantik jihatdan statik, lakunani esa qiyosiy jihatdan dinamik hodisa deb baholaydilar. Bu boradagi ilmiy bahslar, ayniqsa tarjima strategiyalarini tanlashda, nazariy bilimlarni lingvokulturologik yondashuvlar bilan uygʻunlashtirish zarurligini koʻrsatmoqda.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda qiyosiy-tavsifiy tahlil va lingvistik kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida lakuna va realiyalarni aniqlash uchun ikki xil til tizimi (oʻzbek va ingliz tillari) solishtirildi. Bu metod til birliklari oʻrtasidagi semantik va leksik nomutanosibliklarni yuzaga chiqarish imkonini berdi. Tahlil manbalari sifatida badiiy adabiyotlar, madaniy matnlar va lugʻaviy birliklar olindi. Maʼlumotlarni saralashda tizimli yondashuv qoʻllanilib, har bir lingvistik birlik oʻzining tushunchaviy va madaniy konteksti bilan birga koʻrib chiqildi. Shuningdek, mavjud ilmiy adabiyotlardagi taʼriflar va tasniflar tanqidiy tahlil qilindi.

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan yondashish orqali lakunalarning turlari (leksik, grammatik, kognitiv va stilistik) aniqlandi. Har bir tur boʻyicha namunalar tanlab olindi va ularning madaniy asosi oʻrganildi. Bu jarayonda

asosli (well-founded) va asossiz (non-substantiated) lakunalar mezonlari ham hisobga olindi.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida kross-tilviy tahlil yondashuvi belgilandi. Bu yondashuv lakunalarni faqat qiyosiy tahlil orqali, realiyalarni esa til tizimidan tashqari ham mavjud bo'lgan doimiy birliklar sifatida o'rganish imkonini berdi. Barcha tahlillar ilmiy xolislik tamoyillari asosida amalga oshirildi.

Tadqiqotda qiyosiy-tavsifiy tahlil usulidan foydalanish jarayonida o'zbek va ingliz tillaridagi semantik maydonlar o'zaro qarama-qarshi qo'yildi. Metodologik yondashuvimiz har bir til birligini matn ichidagi konnotatsiyasi va madaniy-tarixiy konteksti bilan birgalikda o'rganishni ko'zda tutadi. Xususan, korpusli tilshunoslik metodlariga tayanib, realiyalarning matn ichida uchrash chastotasi va ularning tarjima qilish variantlari (transliteratsiya, kalka, tushuntirishli tarjima) qiyosiy o'rganildi. Bu jarayonda shuningdek, lingvistik kuzatuv metodi yordamida nutqiy vaziyatlardagi lakunalar aniqlandi.

Qo'shimcha metod sifatida eksperimental so'rovnoma va kognitiv tahlil usullaridan ham foydalanildi, bu esa lakunalarning madaniy qabul qilinish darajasini aniqlashga yordam berdi. Tadqiqot jarayoni uch bosqichda amalga oshirildi: birlamchi lug'aviy bazani shakllantirish, lakuna va realiyalarni identifikatsiya qilish hamda ularning tarjima qilinish usullarini tizimlashtirish. Ushbu metodlar majmuasi olingan natijalarning haqqoniyligini ta'minlashga va lingvistik farqlarni ilmiy asosli yoritishga xizmat qildi. Har bir tahlil birligi uchun mustaqil lingvistik ekspertiza o'tkazilib, natijalar ob'ektivligi ta'minlandi.

Shuningdek, tadqiqotda kognitiv yondashuv ham muhim metodologik vosita sifatida xizmat qildi. Lakunalarni aniqlashda «madaniy qolip» va «lingvistik rasm» tushunchalariga tayanildi. Bu esa bizga lakunani shunchaki lug'aviy bo'shliq deb emas, balki muayyan tilda tushunchaning

shakllanmaganligi yoki unga bo'lgan ehtiyojning yo'qligi deb tushunishga imkon berdi.

Kuzatuvlar jarayonida manbalardagi 50 dan ortiq realiyalar va 30 ga yaqin lakunalar tanlab olindi hamda ularning qiyosiy tahlili amalga oshirildi. Ushbu metodologik majmua tadqiqot natijalarining ishonchliligini va olingan xulosalarning ilmiy asoslanganligini ta'minlaydi.

Natijalar va muhokama

O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida lakuna va realiyalar o'rtasidagi aniq farqlar yuzaga chiqdi. Lakuna — bu ikki tilni qiyoslaganda yuzaga keladigan leksik bo'shliq bo'lsa, realiya — bu madaniy obyekt yoki hodisadir. Masalan, o'zbek tilidagi «ko'mach» so'zi realiya sanaladi, chunki u aniq bir obyektni anglatadi va madaniyatda o'z o'rniga ega. Muhokama shuni ko'rsatadiki, realiyalar har doim ham tarjimaga muhtoj bo'lmaydi, ular ko'pincha transkripsiya yoki kalka usuli bilan o'tkaziladi. Lakunalar esa tushunchaning yetishmasligi sababli tarjimada ko'proq qiyinchiliklar tug'diradi. Shuning uchun ham ularni aniqlash va to'g'ri tasniflash tarjimonlar uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, lakuna va realiyalar o'rtasidagi asosiy farq ularning mavjudlik darajasida namoyon bo'ladi. Realia madaniyatning moddiy yoki ma'naviy qismi sifatida doimiy mavjud bo'lib, u har doim ham boshqa tilda nomlanmaydi, ammo lakuna aynan qiyosiy tahlil jarayonida yuzaga chiquvchi subyektiv bo'shliqdir. Masalan, «ko'mach» realiyasi o'zbek madaniyatining an'anaviy mahsuloti sifatida boshqa tillarda o'ziga xos nomga ega bo'lmasa-da, u dunyoqarash tizimida o'z o'rniga ega. Aksincha, «Qumquloq» misoli kognitiv lakuna sifatida til tizimining tushunchaviy segmentatsiyadagi o'ziga xosligini ko'rsatadi. Lakunalar tahlili esa kognitiv darajadagi farqlarni aniqlashga xizmat qiladi, chunki ular madaniy tajribaning tilda nomutanosib tarzda aks etishidir. «Qumquloq» kabi leksemalar kontekstida

lakunaning tabiati shundaki, u nafaqat tushunchani, balki milliy mentalitetga xos bo'lgan baholash va munosabatni ham qamrab oladi.

Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, lakunalarni bartaraf etishda qo'llaniladigan kompensatsiya usullari tarjima sifatini oshirishda muhim vositadir. Biroq, bu vositalar har doim ham original matndagi emotsional-ekspressiv bo'yoqni saqlab qola olmaydi, bu esa tarjimon oldiga murakkab ijodiy vazifalarni qo'yadi.

Tadqiqot natijalari lakuna va realiyalar tushunchalarining tilshunoslikdagi ahamiyatini tasdiqladi. Ularni farqlash nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy tarjimonlik uchun ham zaruriy shartdir. Lakuna — bu qiyosiy tahlil mahsuli, realiya esa doimiy milliy birlikdir. Bu ikki hodisani aralashtirish tarjima sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa:

Shuningdek, lakunalarning madaniyatlararo muloqotdagi o'rnini yanada kengroq o'rganish, turli til oilalariga mansub tillar o'rtasidagi asimmetriyalarni aniqlash tilshunoslikning yangi ufqlari ochilishiga xizmat qiladi. Ushbu ilmiy izlanish lakunalar va realiyalarning mohiyatini anglashda nazariy zamin bo'lib xizmat qiladi.

Amaliy tavsiyalar sifatida, leksikografik jarayonlarda lakunalar uchun maxsus belgi yoki izoh tizimini ishlab chiqish taklif etiladi. Bu, ayniqsa, badiiy tarjimada muallif uslubini saqlab qolish va madaniy farqlarni to'g'ri yetkazishda qo'l keladi.

Shuningdek, tarjima ta'limi dasturlariga lakunologiyaga oid alohida modulni kiritish, bo'lajak tarjimonlarning madaniyatlararo kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi. Nazariy va amaliy ishlar o'rtasidagi bu kabi bog'liqlikni kuchaytirish, tilshunoslikning ushbu yo'nalishini yangi sifat bosqichiga olib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vinay, J. P., & Darbelnet, J. (1958). *Stylistique comparée du français et de l'anglais: Méthode de traduction*. Didier.
2. Sorokin, Yu. A., & Markovina, I. Yu. (1988). *Kultura i tekst v kontekste lakunarnosti*. Nauka.
3. Bykova, G. V. (2003). *Lakunarnost kak kategoriya leksicheskoy sistemologii*. Blagoveshchensk: BGPU.
4. Anokhina, T. (2013). "The Linguistic Lacunicon: Cognitive Mapping in Schemes and Terms." *Journal of Education, Culture and Society*, 4(1), 166–174.
5. Schröder, H. (2015). "Lacunarity, Lexicography and Beyond: Integration of the Introduction of a Linguo-Cultural Concept and the Development of L2 Learners' Dictionary Skills." *Lexicography*, 2, 1–20.
6. Vlahov, S., & Florin, S. (1980). *Neperevodimoe v perevode: Realii*. Moscow: Mezhdunarodnye Otnosheniya.
7. Parevskaya, I. S. (2015). "'Untranslatable in Translation' or on Notion and Specificity of Realia." *Philology. Theory & Practice*, 2(2).
8. Vyatkin, D. S. (2017). "Socio-Cultural Comment When Translating Realia." *Philology. Theory & Practice*, 12(1).
9. Usarov, J. E., Axmadjonov, D. B. o'gli, Saidov, U. R., Abdirimova, I. K., Muratova, N. B., Muxtorova, S. M., Komilova, G. T., & Allayarova, S. U. (2026). "Lacunae in the Uzbek Language: Semantic and Linguocultural Dimensions." *Indonesian Journal of Applied Linguistics*, 15(3), 573–581.
10. Shokhidova, M. K. (2026). "The Problem of Lacunae and English National Cultural Specific Units (Realia) in Detective Discourse in the Translation of Agatha Christie's Novels." *Lingvospekt*.